

II. RÉSZ.

A későbbi Felsőfehér megye. (A megye keleti része.)

A későbbi Felsőfehér megye a mai Alsófehér megyétől kisebb részben délre, de túlnyomó részben keletre helyezkedett el. A központtól, Gyulafehérvártól való legtávolabbi pontja Háromszék és Sepsi-szék nyugati határán található. Így valószínű, hogy a várispánság felállításakor Fehér megye területe egészen odáig kiterjedt. Bár az okleveles korszakban ezt az ősi egységet már szász székek bontják meg, mégis a Fehér megyénél maradt falucsoportok fekvése alapján arra kell következtetnünk, hogy ezek valamikor összefüggő területet alkottak.

Legelőször azokkal a csoportokkal kell foglalkoznunk, amelyeknek Fehér megyével való kapcsolata már a korai századokban kimutatható. Ilyen kettő van: *Kozdfő földje és Almakerék és vidéke*. Az előbbiről már a fehérvári várföldek ismertetésekor beszámoltunk. Az 1206-ban németeknek adományozott Kozdfő földjén néhány évtized alatt több Falu alakult. 1231-ben a király adómentessé teszi Johannes Latinus két fiának, Corradusnak és Dánielnek négy falvát: ezek: Alba Ecclesia, Sárpatok, Hamuspatak és villa Latina, s Oplidnak szintén hatóságuk alá tartozó népei.¹

Sárpatok Fehéregyháztól északnyugatra fekszik és 1494-ben Fehér megyében tűnik fel.² Villa Latina azonos a mai Woldorffal, amely Fehéregyháztól délnyugatra fekszik. 1449-ben Sárpatok birtokosa Greb Miklós,³ 1494-ben pedig Sárpatoki László és Geréb Pál. A későbbi századokban a többi falu nem szerepel, de Sárpatok példája is mutatja, hogy az eredetileg Fehérvár földjéhez tartozó vidék német birtokosok kezén is megmaradt a megye hatósága alatt. A Johannes Latinus, villa Latina (ma Woldorf) név, s Johannes Latinus unokájának, Gyaninusnak⁴ neve alapján a falualapító családja s talán a

¹ ZW. I. 63.

² DI 36.398., p. 171., n. 1.

³ DI 36.391. p. 7. n. 1.

⁴ ZW. I. 89.

falu lakossága is vallón eredetű volt.⁵ Mivel Kozdfő földje, a későbbi Fehéregyház és környéke már a várszerkezet korában, de legkésőbb a XII. században Fehér megyéhez tartozott, bizonyos, hogy a megyének ettől nyugatra, a központhoz közelebb eső szigetei sem később kerültek Fehér megye fennhatósága alá.

Bizonyíték erre a Segesvártól délnyugatra fekvő Alma-kerék és vidéke. 1322-ben Küküllő megye megpróbálta elperelni Fehér megyétől ezt a területet, de Erdély nemzeteinek és a fehérvári káptalannak tanúsága szerint ezek a falvak „az erdélyi egyház megalapítása óta Fehér megyéhez tartoznak”.⁶ 1322-ben pedig: Comes de Kyukullew quasdam possessiones... vellet attrahere seu amplificare ad suum iudicatum. Írásos bizonyíték tehát nem volt ezeknek a falvaknak hovátartozásáról, de az emlékezet és a hiteles közvélemény (püspök, káptalan, erdélyi nemzetek) szerint régi időtől kezdve Fehér megye részei. Almakeréken kívül Bese, Keresd, Föczentelke, Rudály és Újfalu tartoztak ehhez a csoporthoz. Első feltűnő birtokosuk a Becse-Gergely nemzetségből származó Apa, a későbbi Apaffy-család őse,⁷ a XIII. század második felében élt, mert 1305-ben már fiairól és unokáiról történik említés.⁸ Így bizonyára nem ő volt a falvak alapítója, hanem, mint a nemzetség Somkerek-ága Gombást, egy előző ismeretlen birtokostól vette át ezt a területet.⁹ A falvak közül legrégebbi lehet a mindig központként szereplő Almakerék. Ennek neve¹⁰ ugyan lakatlan, erdős területet jelez, s így a falvak talán csak a XIII. században alakultak ki; de szempontunkból nem a megtelepülés ideje fontos, hanem csak az, hogy ez a terület Küküllő megye kialakulása előtt Fehér megyéhez tartozott. Bese, Újfalu és Földszintelke (Felchunteleke) a XIII. században keletkezettek, mert 1305-ben már fennálltak.¹¹ Rudály neve (Bautal) és bizonyára lakosságának nagy része is német. Keresd nevének eredete ismeretlen. Az Almakerékből való továbbtelepülés már Apa és utódainak kezén következhetett be.

Az 1305.-i adat szerint a családnak a környéken számos

⁵ Bárczi Géza: A magyar nyelv francia jövevényszavai. Budapest, 1938. A Magyar Nyelvtudomány Kézikönyve, I. k. 12. f/a. f. 5—6. l. és MNy. I. 24. Karácsonyi János. Karácsonyi csak abban téved, hogy nem ismeri a két Fehéregyház között levő különbséget (l. a falvak jegyzékét) s így a másik Fehéregyházban birtokos Segesváry és Nádasdy-családot Johannes Latinus utódainak, tehát vallón eredetűeknek tartja.

⁶ ZW. I. 390.

⁷ Karácsonyi János: A magyar nemzetségek. I. 214. skk. 1.

⁸ ZW. I. 302.

⁹ L. az első résznél Gombás.

¹⁰ Almaerdő; I. I. rész: Megykerék.

¹¹ Felchun, Felchen a Feliczián név torzított alakja. MNy. 1924. 79. l. Karácsonyi.

falva volt, de csak ez a hat tartozott Fehér megyéhez. A hat falu az egész középkoron át az Apaffy (Almakereki A.), később a már Bethlen-nek nevezett család kezén volt. Birtokosa és magyar lakossága nagy nehézséggel tarthatta fenn magát a szász környezetben. Az Apaffyaknak több ízben volt szükségük arra, hogy e falvakra vonatkozó birtokjogukat elismertessék. 1322-n kívül 1340-ben a nagyszebeni provinciális gyűlés ismeri el, hogy ezek a falvak (a felsorolásból csak Keresd hiányzik) Apa utódainak jogos birtokai.¹² 1349-ben pedig Segesvár-szék bizonyítja, hogy Gergely fia Jánosnak (szintén Apa utóda), az általa követelt földre joga van.¹³ Ez a föld az Almakerékhez tartozó Lapus (ma Lapos) föld, amelynek határjárását igénylői, a szomszédos Kapus és Valhid hospesei fegyveres ellenállással tették lehetetlenné.¹⁴ Ezek a hatalmaskodó szászok: 1366: Saxones ...¹⁵ A hat faluban is éltek szászok, ezért próbálták a szász székek és szomszéd falvak azokat magukhoz ragadni. Elszórtan német nevek is megjelennek az egyes falvakban: 1393-ban Nicolaus Tulpisch, a Hétszék egyik tanúja, Keresden, Peschndorfon (Bese) pedig Nicolaus Golb.¹⁶ Almakerék neve is a szász Malmkrog alakból alakult át az oláh Malancrav-vá (Moldován-Togan), tehát az átvétel idejében a környezet inkább német néven nevezte. De az Almakerék, Bese, Föczentelke, Újfalú, Lapus nevek s a főbirtokos család magyar volta, valamint 1491-ben Keresd területén Thormaswelgh és Almakerekwelgh, 1525-ben pedig ugyanitt Rubinth János neve¹⁷ arra vall, hogy az Apaffyak birtokán a szász környezetben is fennmaradt a magyarság és a régi megye fennhatósága.

Almakerék és a Kozd-patak mentén fekvő Fehéregyház vidékét *több Fehér megyéhez tartozó falu* vonala egészíti ki, a nélkül, hogy ezek a két vidékhez szorosabban kapcsolódnának. Nyugatról kelet felé haladva ezek közül az első Kapus.¹⁸ Felváltva szerepel Meggyes-székben és Fehér megyében. 1283-ban Theodoricus de Copus Meggyes-szék egyik plébánosa.¹⁹ 1351-ben Balázsfalvi Herbord fia, András és Balázs fiai, László és András panaszoik, hogy Kapus alio nomine Saktelke fehérmegyei birtokuk idegen kézen van.²⁰ 1366-ban a német lakosságú Kapus ismét Meggyes-székben tűnik fel.²¹ 1426-ban Bo-

¹² ZW. I. 554.

¹³ ZW. II. 850.

¹⁴ DI 5268.

¹⁵ DI 5452.

¹⁶ ZW. III. 1298.

¹⁷ Bethlen-cs. It.

¹⁸ A mai Kiskapus.

¹⁹ ZW. I. 203.

²⁰ DI 30.386.

²¹ ZW. II. 881.

lyai János felesége, Dorottya több szomszédos faluval együtt megkapja a fehérmegyei Kapus birtokot is.²² A következő néhány helység, Fehéregyház, Zoltán, Nádas, Hétur, Felek, Szederjes, Réten és Héjjasfalva Segesvár körül csoportosul.

A Segesvártól keletre, a Küküllő mentén fekvő Fehéregyház 1337-ben tűnik fel, s Fehér megyében Segesvár-székből és Küküllő megyében egyaránt előfordul. 1337-től kezdve néhány évig egy apoldiai (ez az Apold Segesvártól kissé délre fekszik) és egy segesvári szász család viszálykodik rajta. 1337-ben Károly király elrendelte az apoldiai Chenker Miklósnak, és Péter és Salamon testvéreinek, hogy bizonyos Feyrghaz-i birtokrészeket, amelyeket Her magnus és Rouoz testvére hűtlenségük miatt elvesztettek, adják vissza (segesvári) Vydk fiai István és Miklós árváinak, akiknek nagyapja a királytól ezt adományul kapta.²³

Ugyanebben az évben a fehérmegyei Feirighaz szász szomszédai tanúsítják, hogy ez a birtok először a hűtlen Herri-cusé volt, azután kapta meg a segesvári Wyche. Ezt a vallo-mást Szeben, Meggyes, Segesvár és Kozd székek seniorai is megerősítették.²⁴ De a segesváriakon kívül volt itt birtokuk az előbb említett apoldiaiaknak is.²⁵ Ekkor Feyrhighaz „in comitatu Segusvar” fekszik. 1446-ban Nádasdi Salamon fia Mihály (a Nádasdi-család Segesvári néven is szerepel), a fehérmegyei Fejeregyház és Zoltan (szomszédságában) birtokokat a váradi Szent Lélek kórháznak adományozza.²⁶ 1449-ben Sár-pataki Geréb Miklós itteni birtokát Herepei Márknak adományozta.²⁷ Hogy itt a Küküllő melletti Fehéregyházat kell értenünk, az bizonyítja, hogy az oklevél Salamon fiait is említi 1453-ban. A Nádasdi-család magvaszakadtával a Vizaknai-család kerül F. birtokába.²⁸ 1480-ban a király megtiltotta a segesvári sz. Domonkosrendi szerzeteseknek, hogy a Fehéregyház felét kitevő Vizaknai-birtokot háborgassák.²⁹ A Fehéregyházzal 1446-ban egy birtokként feltűnő Zoltán első szereplése 1359-re esik. Ekkor a király visszaadja a Kizdi (a szomszédos Kézd székbeli) Péter által jogtalanul elfoglalt Zoltán nevű birtokot jogos tulajdonosának, Zanchud-i Egyednek.³⁰ 1361-ben Zanchal-i Basarab fia Egyed, Zoltán birtokot visszaigényelte

²² ZG. IV. 1983.

²³ ZW. I. 533.

²⁴ ZW. I. 540.

²⁵ ZW. I. 547.

²⁶ DI 30.184.

²⁷ DI 26.291, p. 70., n. 1.

²⁸ DI 26.399.

²⁹ Ek. 343.

³⁰ Zanchud: Szancsal, Balázsfalva közelében. — Sz. O. I. 65.

a kizdi és erkedi comesektól.³¹ 1383-ban Segesvári Mihály fia, Salamon kap birtokot a küküllőmegyei Zoltanban.³² Ugyanennek kezén 1446-ban Zoltán Fehéregyházzal együtt már Fehér megyében szerepel.³³ 1450-ben és 81-ben Zoltan újból Fehér megyében fordul elő, birtokosa Salamon fia, Mihály magvaszakadtával Thewrek Péter.³⁴ Nádas és Hétur 1301-ben³⁵ és 1343-ban³⁶ Küküllő megyéhez tartoznak, de 1446-ban Monyoros-sal együtt Fehér megye falvai. Ekkor Salamon fia, Mihály (Nádasdi) ezeket is, mint Fehéregyházat és Zoltánt, a váradi Szentlélek kórháznak adományozza.³⁷ Szederjes 1270-ben tűnik fel, ekkor kerül megyei fennhatóság alól a szomszédos telegdi székelyek közösségébe. Ekkor a király Lőrincet és fiát, Leustachiust, valamint örökölt birtokaikat: Scederyest, Sz. Mária kőtemplomával, és Scentkerest-et az ennek tiszteletére épített templommal, amely a telegdi székelyek szomszédságában vannak, kérésükre ezeknek szabadságaiban részesíti és kivieszi a vajda, az officialisok és a comesek hatósága (tehát a megyei fennhatóság) alól.³⁸ Az a megye, amelytől Szederjes egyes részei ekkor elszakadtak, bizonyára Fehér megye volt, mert 1416-ban Küküllővár várnagya, Lőrinc és társai, mind feleki nemesek, bevezettetésüket kérik Feleke és Zederyes nevű fehérmegyei birtokokba.³⁹ 1478-ban. Fiadfalvi Pálffy János leánya, Ilona, Cimafalvai Thathar Mihály felesége kéri bevezettetését Felek és Zederyes in comitatu Gywle Albensi levő birtokokba.⁴⁰ 1498-ban ugyancsak a Fiadfalvi-család birtokos a fehérmegyei Felek és Szederjesen.⁴¹ A két falu közül Felek lehet a régebbi, mert ennek német neve Altfiaigen, míg Szederjesé Neuflaigen.⁴² Réten birtok 1353-ban tűnik fel, ekkor a király beiktatja a keresztesek rendjét a Segesvár tartozékai között szereplő helység birtokába.⁴³ 1456-ban Nádasdi Nagy Simon kapja meg a királytól a fehérmegyei Róten birtok felét.⁴⁴ Héjjasfalva 1329-ben szász birtokosok kezén és szász környezetben jelentkezik. Ekkor Brassói Miklós szebeni comes, Balbuch fia Miklós, Vytik fia István (a Fehéregyháznál sze-

³¹ DI 29.128.

³² ZW. II. 1173.

³³ L. o.

³⁴ DI 30.186. és 29.316.

³⁵ ZW. I. 290.

³⁶ ZW. II. 589.

³⁷ DI 29.258.

³⁸ ZW. I. 133.

³⁹ DI 10.461.

⁴⁰ DI 29.308.

⁴¹ DI 29.336.

⁴² 1416, ZG. 1792.

⁴³ Reter, ZW. II. 680.

⁴⁴ Sz. O. I. 173.

replő Vytka) és Chenk-i Kenerdus saját nevükben, valamint a szebeni szász kerület közössége nevében megállapították, hogy Heesfolva Cristianus fiai, Salamon és Herbord, és Ermen fia Henning örökbirtoka, s ezt Vosmoth fia, Dániel elfoglalta.⁴⁵ 1479-ben Heyafalwa Fehér megyében szerepel.⁴⁶ 1515-ben itt 3 jobbágytelken Sombory István, Weg Péter és Thewke György jobbágyok élnek. A falunév magyaros képzése és a jobbágynevek magyar lakosság jelenlétéről is tanúskodnak.⁴⁷ Az oláh Haşfalán név nem a német Teufelsdorf, hanem a magyar alakot vette át.

A Kozd-patak mellékén fekvő Fehéregyház szomszédságában van az 1289-ben feltűnő Moha. Ekkor Daras fia, László comes és fiai, Mihály, László, Imre és Opour „terras suas Muhy et Sarustelek... sitas in capite rivuli Kozd”⁴⁸ eladták Dala-i (Dályai) Henning fia Péternek.⁴⁹ 1491-ben Kereszturi Mihály megveszi Dályai Györgytől a fehérmegyei Moha birtokot.⁵⁰

Almakerék vidékét körülbelül *húsz faluból álló település-csoport* köti össze a későbbi Alsófehér megye területével. Ezek a falvak részben a Hideg-patak, részben a Hortobágy-patak mellékén helyezkednek el. A Hideg-patak melléke a Hidegvizi és Bolyai nemesek birtoka. 1394.-i adat szerint a két család közös eredetű, birtokaikat két évszázad óta közösen bírják őseik megállapodása értelmében.⁵¹ Így legkésőbb a XII. század végén már itt éltek. A legrégebb falvak Hidegvíz és Bolya lehetnek. Hidegvíz a mellette folyó patak nevét kapta, valószínűleg azért, mert első telep volt a patak mentén. E körül a két telep körül keletkezettek az új falvak a XII—XIII. században. Bolya mellett alakult az 1394-ben feltűnő, ma már eltűnt Felsőbolya, vagy Kisbolya. Az 1523-ban Simon de Felsewbolya néven szereplő nemes ugyanekkor Synka de Kysbolya, 1524-ben pedig Simon sive Sinka de Kisbolya néven fordul elő.⁵² Hidegvíz mellett a közvetlen szomszédságában fekvő Mihályfalva alapítóját oklevélből is ismerjük. Az 1296-ban feltűnő Hidegvizi Tamás Mihály nevű fia⁵³ a családban az egyetlen Mihály,⁵⁴ a XIV. század első felében élt. Így valószínűleg ő alapította a XIV. század elején Mihályfalvát. Az ugyancsak a család birtokában levő Vessződ, Isztina, Ingodály és Asszúág alapítási körülményeit nem ismerjük. Asszúág ma nincs meg, de

⁴⁵ ZW. I. 467.

⁴⁶ DI 29.312.

⁴⁷ Erd. M. lt. gr. Cseszneki Eszterházy-cs. lt.

⁴⁸ Határa I. I. rész. I. f.

⁴⁹ ZW. I. 232.

⁵⁰ DI 26.445.

⁵¹ DI 29.210.

⁵² Bethlen-cs. lt.:

⁵³ ZW. I. 274.

⁵⁴ 1341, ZW. I. 562.

Bolya szomszédságában feküdt, mert a két falunak közös határa volt.⁵⁵ A Bolyától keletre fekvő Saldorf valószínűleg a család egyik ismeretlen Sal, Saul nevű tagjának alapítása, 1382-ben tűnik fel.⁵⁶ A szomszédos Salko pedig neve szerint ennek továbbtelepülése.⁵⁷ 1363-ban és 66-ban Bolya Fehér megyében szerepel,⁵⁸ de 1394-ben az oklevél azt állapítja meg, hogy a „Hidegvizen és Selyk székben” lakó nemesek a bolyaikkal közös származásúak. E szerint Selyk szász széknek is befolyása volna erre a területre. A nemesek, talán német származásúak, a XII. században költözhetek a vidékre, annak meglévő falvait továbbszaporították s végül talán el is magyarosodtak. Német eredetük mellett több adat szól. 1328-ban Hidegvizi György és a szintén német eredetű Pókafalvi Henning a szebeni prépostság ügyében teljesítettek hiteles emberi szolgálatot.⁵⁹ 1326-ban pedig egy Szeben székben fekvő birtokot kaptak.⁶⁰ 1394-ben pedig mint selyki nemesek szerepelnek. De a családban 1363-ban feltűnő magyar Ders név azt bizonyítja, hogy a magyar hatásnak sem álltak ellen.⁶¹ A falvak lakosságának jórésze is német lehetett. Ingodály neve a német Engental névből alakult, Saldorf neve is németes. Hidegvíz oláh Cälvasär neve a falu német Kaltwasser nevéből való fordítás. Oláh lakosság élt az 1394-ben feltűnő Stino-n, (ma Isztina), neve eredetileg állattenyésztéssel kapcsolatos, juhaklot jelent s az oláh nyelvbe a szlávból került át.⁶² De a Hidegvíz, Bolya,⁶³ Vessződ, Asszúág, Salkó nevek és a falvaknak Fehér megyéhez tartozása magyar lakosság ottélését is igazolják.

Hidegvíz környékétől keletre, a Hortobágy-patak mentén fekvő Vecsérd, Ivánfalva, Bürkös és Kövesd eleinte Szeben-székben, a XV. században pedig Fehér megyében tűnik fel. Ivánfalva a XIII. században keletkezhetett. 1291-ben Reussmarkt-i Petrus Jung és testvérei Mikuzala nevű, a szászok által Iwanka-telwke-nek nevezett földjüket „in districtu Cibinensi terris Saxonum de Olchona” olchonai (a mai Alzen) Gerlach és István comesekre hagyták.⁶⁴ Egy birtokot al-

⁵⁵ 1386: Teleki I. 143.

⁵⁶ ZW. II. 1168.

⁵⁷ 1394; Horger A.: Salkó a Saul név magyaros kicsinyítése. MNy. 1929. 373.

⁵⁸ Teleki, I. 124. és 143.

⁵⁹ ZW. I. 459.

⁶⁰ ZW. I. 449.

⁶¹ Hidegvizi Ders, 1363, Teleki I. 124.

⁶² MNy. 1905. 360. Hermann O.

⁶³ Bolya török eredetű szó, jelentése: bika. (Páré: Magyar Anonymus 107. l.) De az ugocsamegyei Bolya nevét Kniezsa I. vagy a szláv Boleszláv-ból, vagy a magyar bolyó: bolond szóból származtatja. (Szabó I.: Ugocsa m. 304. l.)

⁶⁴ ZW. I. 257.

kothatt Ivánfalvával a többi három falu is, mert 1357-ben ezeket Ivánfalvával együtt, mint a magtalanul elhalt Olchonai István fiai, István és Werus birtokát a király adományából Sandur fia, Miklós mester kapta meg.⁶⁵ 1441-ben Regendorfi László fia, Zaz Miklós és Sudal-i Mibály fia, István fiai, Péter és Mihály kérik Ivánfalvába való bevezettetésüket.⁶⁶ Ivánfalva környezete és birtokos rétege tehát túlnyomórészt szász. Wecheerd 1337-ben „in comitatu Cibiniensi” tűnik fel. Ekkor a király Henningus senki comesnek és György testvérének ajándékozza.⁶⁷ 1406-ban ugyanez már Fehér megyében szerepel: Zsigmond király Olchonai Hedricus fia, Hedricusnak adományozza, mint a magtalanul elhalt Magarai Salamon birtokát.⁶⁸ Bürkös (Byrges néven) 1357-ben Ivánfalvával együtt szerepel, l. o. 1441-ben azzal együtt tűnik fel először Fehér megyében. Kövesd 1357-ben és 1441-ben szintén Ivánfalva mellett szerepel. 1495-ben újból fehérmegyei falu.⁶⁹

A Hideg-pataktól északra Péterfalva és Répafalva, a patak mentén Mártonfalva és Rovás, a Hortobágy-patak mentén pedig Hortobágy és Gezés a Kácsik-nemzetség tagjaival rokonságban levő Tolmácsi-család birtoka volt. Hortobágy, Gezés és Mártonfalva 1319-ben tűnnek fel először. Ekkor Tolmácsi Corradus fiai megígérik Mihály fia Péter és Simonnak és Farkas fia Tamásnak, hogy magtalan haláluk esetén Tolmach, Feketewyz, Omlas, Alamor, Zewles, Bolkach, Sythwe, Syle, Medwes, Martonfalva, Zeech (Gezés), Hortobagh, villa Morteni és villa Ermen (Örményszékes) nevű birtokaikat rájuk hagyják.⁷⁰ Utóbbi nemesek a Kácsik-nemzetség tagjai.⁷¹ Mártonfalva és Gezés Selyk székben, Küküllő megyében, végül Fehér megyében szerepelnek. 1336-ban Tolmácsi Corradus fia Miklós comes Mortunfolwa birtokát „in sede Selk” testvére fiainak, Epindorfi Mihálynak és Pálnak adta.⁷² 1364-ben Tamás erdélyi vajda fia Konya mester pozsonyi comes és testvére, Mihály egri püspök Mortunfolwa és Seez birtokokat „in comitatu de Kykellew”, amelyek az örökös nélkül elhalt Tolmácsi Corradus fia Miklós révén szálltak rájuk, Disznojói Cseh Péter fia János gerébnak adták.⁷³ Ekkor érvényesült tehát az 1319-ben kötött örökösödési szerződés. Tamás vajda fiai a Kácsik-nemzetség Széchenyi-ágának tagjai, Disznojói

⁶⁵ ZW. II. 717.

⁶⁶ DI 30.801.

⁶⁷ ZW. I. 532.

⁶⁸ ZW. III. 1559.

⁶⁹ DI 26.462.

⁷⁰ ZW. I. 368.

⁷¹ L. Tolmács várnál.

⁷² ZW. I. 522.

⁷³ ZW. II. 804.

Péter pedig a nemzetség egy másik ágának feje.⁷⁴ A Vingárti Geréb-család feje, a fenti Péter fia János, s utódai 1364 után Martonfalvi-nak is nevezték magukat. 1399-ben már Martonfalvi János fia János mester az itteni birtokos.⁷⁵ 1489-ben Szentiváni Székely Mihály itt levő birtokrészeit rokonának elzálogosítja.⁷⁶ A falu ekkor még Küküllő megyéhez tartozik, de 1498-ban a Vingárti Geréb-család kezén már Fehér megyében fordul elő.⁷⁷ 1505-ben a király a fehérmegyei Martonfalvát Gezéssel és Hortobággal együtt Bethlen Miklósnak és gyermekeinek adományozza.⁷⁸ Hortobágy: 1335-ben Tolmácsi Miklós Harbasdorff falu, amelyet „sub libertatibus... Cibiniensibus et iuribus a suis propugnatoribus tenuit hereditarie”, Insula Gerhardi-ból való Christiánnak ajándékozta.⁷⁹ 1370-ben Ebreki János fia Bertalan és Fenyőfalvi Krisztián fia Miklós osztozkodnak a Fehér megyében és a szebeni kerületben fekvő Hortobágh nevű örökös birtokukon.⁸⁰ 1413-ban Martonfalvi Geréb János s társai két részre osztják a fehérmegyei Hortobágyot.⁸¹ 1450-ben Vizaknai Miklós kéri a fehérmegyei Hortobágyba való bevezetetését.⁸² — Péterfalva és Répáfalva 1336-ban tűnnek fel, ekkor Tolmácsi Corradus fia Miklós ezeket a Selyk székben fekvő birtokait feleségének, Toroczkoí Elley alvajda lányának, Erzsébetnek adja nászajándékkul.⁸³ 1351-ben a két birtok „inter Saxones existentes.”⁸⁴ Ekkor Berethalmi Péternek van itt vásárolt birtoka, 1376-ban Hosszuaszóí Konrád és fiai, Berethalmi Bartalyus fia, és a szász monorai nemesek kezén van.⁸⁵ 1452-ben szerepelnek először Fehér megyében, de még ekkor is az eredeti Tolmácsi-birtokok együttesében. Ekkor a Tátéi-család követeli az őket Olchnai Heydericus örökségéből megillető birtokrészeket a Dobokaiaktól.⁸⁶ 1460-ban a Dobokaiak elzálogosították Péterfalvát és Répáfalva prediumot Vörösmarti Péternek, Szeben szék bírójának.⁸⁷ 1475-ben Berekszóí Imre lányai kapják meg fiúörökség címén a régi tolmácsi birtokokat.⁸⁸ 1478-ban Gerendi Miklós családja

⁷⁴ Kis Bálint: Erdély régi családai. Turul, 1911. 94. I. I. tábla, 99. I. II. tábla és 147. I. III. tábla.

⁷⁵ ZW. III. 1442.

⁷⁶ DI 29.325.

⁷⁷ DI 30.495.

⁷⁸ T. Tár 1907. 106.

⁷⁹ ZW. I. 514.

⁸⁰ DI 29.172.

⁸¹ DI 12.053.

⁸² DI 30819.

⁸³ ZW. I. 521.

⁸⁴ DI 30.653.

⁸⁵ ZW. II. 1054.

⁸⁶ DI 26.398.

⁸⁷ DI 39.291.

⁸⁸ DI 26.430.

is igényt támaszt ezekre. — Végül 1485-ben a Tátéiakkal, Dobokaiakkal, Berekszóiakkal egy családot alkotó Gerendi-család kezén Fehér megyében látjuk Rawast is, Péterfalvával együtt.⁸⁹ 1428-ban még ez is Olchnai Hedricus lányainak birtoka volt az akkor még Szebenszék és Fehér megye között ingadozó Vecsérd, Bürkössel együtt.

Nagyszeben és a későbbi Alsófehér megye között, nem összefüggő területet alkotva, néhány helység időnként szász kerületben, majd Fehér megyében tűnik fel. Ezek közé tartozik a Kelnekiek birtokának részét alkotó Kissebes. Ma ilyen néven nincs meg, de valószínűleg a Sebes folyócska partján fekvő Sebeshellyel kell azonosítanunk, mert neve erre mutat.⁹⁰ Lehetséges, hogy a Kelneki-család telepítette át lakosait Sebesből (a mai Szászsebes), amely a szász földhöz tartozott. 1403-ban Kissebes „szász falu”. 1382-ben tűnik fel először, ekkor kissebesi Salamon fia, János (ez 1384-ben Kelneki Salamon fia, János, Kissebesi nemes néven szerepel, tehát a Kelneki-család tagja)⁹¹ lefizette Mihály sebesi plébánosnak a Zengewrghatara (Szentgyörgyhatára) földrészen levő zálogösszeget.⁹² 1403-ban Zsigmond király mint a kihalt Losoncziai birtokát, adományozta ezt is Segesvári Salamon fiai Mihály és Salamonnak. Ezek a Fehéregyház és környékén szereplő Segesvári vagy Nádasdi-család tagjai.⁹³ 1480-ban a Vízaknai,⁹⁴ 1487-ben a Vingárti Geréb,⁹⁵ 1495-ben az erdélyi káptalan birtoka.⁹⁶ 1403-ban mint „szász falu” szerepel, s már ekkor feltűnik a területéhez tartozó négy oláh falu, az 1440—49 közt névszerint is előforduló Nagfalw, Kakuwa, Negfalw és Slawendorf.⁹⁷ A falu keletkezésének ideje valószínűleg a XIII. század vége, vagy a XIV. század eleje. — A 4 oláh falu közül Nagyfalu 1345-ben tűnik fel először. Ekkor a Kelneki-család néhány tagját és Enyedi Mihályt iktatják be Péterfalvai Henning birtokaiba. Ezek között van Nogolahfolu in comitatu Albensi iuxta fluvium Sebus in vicinitate et commetaneitate. Poturfolua. Nagyfalu ma nincs meg, de e leírás alapján könnyen elhelyezhetjük. Birtokosai azonosak voltak Kissebes birtokosaival, 1454-ben a Losoncziai Nagyfaluban levő Kerekheg nevű szőlőjüket eladományozzák az itt élő pálos remetéknek.⁹⁸

⁸⁹ DI 36.397.

⁹⁰ A Sebeshely név az oláh Sebesel névből származik, ennek jelentése pedig: Kissebes. (Kniezsa István szóbeli közlése.)

⁹¹ ZW. II. 1192.

⁹² ZW. IL 1160.

⁹³ ZW. III. 1496.

⁹⁴ DI 29.314.

⁹⁵ Ek. 739.

⁹⁶ DI 30.937.

⁹⁷ Ek. 276.

— Kakova ezen a vidéken kettő van, az egyik Kissebesnek, a másik Omlás királyi birtoknak tartozéka. Az 1440—49 közt, sőt az 1439-ben szereplő Kakova kétségtelenül Kissebeshez tartozik, mivel ekkor a király Enyedi Balthazar fia Szász Jánosnak adja Kakuwa, Scrabendorf és Wyfalu fehérmegyei birtokokat, vagyis azokat, amelyek Újfalu kivételével egy évvel később Kissebes mellett szerepelnek.⁹⁹ Enyedi Mihály már egyszer szerepelt is, mint a Kakovával sokszor egy birtokot alkotó Nagyfalu birtokosa (1345). 1453-ban az erdélyi káptalan,¹⁰⁰ a Vingárti Geréb-család és a Losonczy-család birtoka.¹⁰¹ A négy oláh falu valószínűleg a XIV. század folyamán, inkább annak közepén Kissebes körül keletkezett oláh lakosság idekerülése folytán.

Ezen a vidéken még Péterfalva, Kápolna és Szilvás is Fehér megyéhez tartoztak. Péterfalva 1311-ben tűnik fel először, mint „villa Petresfolua in distrietu Kyrali”. A király ekkor Mayus főpohárnokmesternek adományozza.¹⁰² Ez a Péterfalva azonos a Sebes mellett fekvő faluval: 1368: Peturfalua super fluvium Sebus.¹⁰³ 1352-ben már Péterfalvi Henning örökösei éltek itt.¹⁰⁴ 1345-ben a fehérmegyei Péterfalván ennek birtokát kapják meg a Kelnekiek és Enyedi Mihály. — Ugyanezen a környéken lehetett Péterfalvi Henning Szilvás nevű földje is. 1345-ben szintén Fehér megyében szerepel: Zyluas.. sessio vacua et habitatoribus destituta. 1386-ban Kelneki Salamon- fia János ennek egy részét Gyógyi Lukács fia Istvánra hagyta.¹⁰⁵ — 1447-ben a Vingárti Geréb-család kezén tűnik fel a fehérmegyei Kápolna (Kapelna) falu Szászsebes közelében.¹⁰⁶ 1503-ban szintén a Vingárti Gerébek birtoka.¹⁰⁷

A Sebes vidékétől keletre Fehér megyének egy másik darabja Omlás királyi birtok körül csoportosul. — Omlás királyi birtok volt, s valószínűleg nem tartozott egyik szomszédságában levő szász szék hatóságának körébe sem. 1383-ban a királyné Omlás királyi birtokot a hozzá tartozó Gorozdorph, Galusdorph, Graphondorph, Budinbach, Cripzbach és Kakovával együtt Goblinus erdélyi püspöknek és rokonságának adja. Ez a birtok „inter sedes nostras Cybiniensem et Zeredahel” (Szeben-szék és Szerdahely-szék) fekszik.¹⁰⁸ 1322-ben a ki-

⁹⁸ Ek. 303.

⁹⁹ DI 29.250.

¹⁰⁰ Ek. 301.

¹⁰¹ Ek. 302.

¹⁰² ZW. I. 326.

¹⁰³ ZW. II. 919.

¹⁰⁴ ZW. I. 431.

¹⁰⁵ ZW. II. 1209.

¹⁰⁶ DI 14070.

¹⁰⁷ Ek. 395.

¹⁰⁸ ZW. II.' 1177

rály Tolmácsi Corradus fia Miklóst védelmébe veszi s többek közt a fehérmegyei Omlás birtok egy részét adományozza neki.¹⁰⁹ — Ezen a vidéken magyar, szász és oláh vegyes lakosság élt a helynevek tanúsága szerint: 1383-ban Omlás határában vannak: rivulus Helsiph vulgariter Wrdugpataka, Firshyndorph, rivulus Wecherd, mons Pinkesthalm, monticulum Nykusberk, más néven Mycloshege, Chaporcha, Chirnauda, rivulus Kyschyruad, Nogfalu, aqua Chirud Olachorum, fossatum Bouum, más néven Tysgrab, semita Olachorum, fluvius Budenbach.¹¹⁰ — Kakova falu 1366-ban tűnt fel, ekkor szomszédja Váraljafalu, s határában van a Magasheg és Redembah patak.¹¹¹ 1487-ben oláh lakosaival együtt Szeben város tartozéka.¹¹² — Az Omlástól nem messze fekvő Ecsellő is Fehér megyéhez tartozott a XV. században. 1334-ben az egyházi tizedlajstromban Tykelew néven tűnik fel. 1439-ben Ősi Yanka utódai a fehérmegyei Tompaháza, Echellew, Kisenyed és Ithellew birtokokba kérik bevezettetésüket.¹¹³ 1501-ben Tompa Péter Echelew birtokát Forró Tamásnak eladja.¹¹⁴

Tolmács vár és a hozzátartozó falvak. — A mai Szeben megyében, Nagyszebentől nem messze, a Kárpátokban fekvő Tolmács a középkorban királyi vár volt, több falura terjedő uradalommal. Mint ilyen tűnik fel 1453-ban: V. László király a Fehér megyében fekvő királyi Tholmach várat a hozzátartozó falvakkal együtt a hét szék szászágának adományozza.¹¹⁵ — Amíg a fejlődés ideig jutott, addig Tolmácsban valószínűleg többféle birtokos joghatósága keveredett. A vár kezdetben kétségtelenül királyi vár volt. Ezt az 1453.4 oklevélen kívül az is bizonyítja, hogy 1419-ben Zsigmond király tiltotta meg a tolmácsi várnagyoknak, hogy a hétszéki szászoktól vámt szedjenek. A király ekkor és 1418-ban, amikor ugyanezek a kerci apát falvaiban hatalmaskodtak, az erdélyi vajdát bízta meg az eljárással, tehát a vár közjogi szempontból megyei területnek számított. — A szászok ideköltözésük után valószínűleg szintén részt kértek Tolmácsból, lehetséges, hogy a várnagyok olykor közülük kerültek ki. Ilyen várnagy volt talán Tolmács első feltűnő magánbirtokosa, tolmácsi Corradus comes, akit a király a péterfalvi Henning lázadásában való részvétel miatt birtokvesztésre ítelt. Fia, János is elvesztette birtokait, de a másik, a hűtlenségben részt nem vevő Miklós megtartotta azokat,¹¹⁶ közöttük volt Tolmács is. (Bizonyára a vár-

¹⁰⁹ ZW. I. 395.

¹¹⁰ ZW. II, 1183.

¹¹¹ ZW. II. 877.

¹¹² Ek. 739.

¹¹³ DI 36.390, p. 26., 2.

¹¹⁴ DI 36.405., p. 110. 1.

¹¹⁵ DI 30.852.

¹¹⁶ L. 1322. Omlás.

uradalom egy része.) 1319-ben tolmáchi Corradus fiai többek között ezt is elígérik a Kácsik-nemzetség tagjainak.¹¹⁷ A két család rokonságban volt egymással, 1319-ben a tolmácsiak Mihály fia Pétert sógoruknak nevezték.¹¹⁸ De a királyon és a magánföldesúron kívül Nagyszeben városának is volt hatósága Tolmács felett: 1383-ban Nagyszeben város és tanácsa közlik az általuk a környéken lakó oláhokkal kötött megegyezésüket. Ennek egyik pontja szerint az oláhok magukra vállalták „custodiam servandam in omnibus alpibus ad Tolmacz, usque ad magnam villam Walachicalem”. Ügy látszik, az itt húzódó határ és az ezt biztosító vár egy részét a városnak kellett őriznie, s az erre oláhokat fogadott fel. S hogy a nagyszebeniek felelősek voltak a várnagyokért is, arra bizonyíték Pipo temesi comes 1412.-i rendelkezése, mely szerint az alatta álló comeseknek és társaiknak megparancsolja, hogy a nagyszebenieket ne zaklassák a tolmácsi várnagyok által elkobzott szövetek miatt.¹¹⁹ De a várostól való függés meglazult, amint a várnagyoknak 1418-ban és 19-ben szászok felett való hatalmaskodásai is bizonyítják. — Tolmács környékén több falu is keletkezett. Ezekkel a király vagy helyettese rendelkezett. Így 1448 körül Hunyadi János Bokor prediumot, Tolmács vár tartozékát Nagy Simonnak adta.¹²⁰ 1453-ban V. László király oklevele sorolja fel a Tolmács királyi várhoz tartozó falvakat: ekkor Tolmács királyi várat Fehér megyében Weresthoron szorossal, az itt szedett vámokkal, Lothorwar (Latorvár) castrummal, Tolmács oppidummal (a mai Nagytolmács) és Kys Tholmach, Boyza, Plopy, Porchesd, mindkét Sebes, Czenczerfelth prediummal és Rewka falu felével együtt, amelyek a várhoz tartoznak és szintén Fehér megyében fekszenek, a hét szék szászságának adományozza.¹²¹ — Latorvár már 1419-ben feltűnt, ekkor várnagyai a tolmácsiakkal együtt hatalmaskodtak. — Tolmács területén és környékén magyarok, szászok és oláhok éltek. 1339-ben közte és Szelindek (Sellenberk) között Steynweg, aqua Zcoth, silva Tanwalt és campus Broch nevek szerepelnek.¹²² Ugyanekkor Tolmácsi Miklós személyében csupa szász tanút sorol fel az oklevél: Mychael de Helta, az Eppendorph-i nemesek, Heymannus, Johannes Hoybit, Nycolaus Schrutil, Nicolaus Schakensmit, Nicolaus Scharfenberger cives de ipsa Tholmacz. Az 1383.-i adaton kívül az itt élő lakosságot jellemző nevek: Fladmir, Schuka, Petrii Schereban,¹²³ Kodbausch, Oldamar Straw, niger

¹¹⁷ L. Martonfalva

¹¹⁸ ZW. I. 368.

¹¹⁹ ZW. III. 1673.

¹²⁰ DI 30.817.

¹²¹ DI 30.852.

¹²² ZW. I. 548.

¹²³ Fladmir a szláv Vladimir német alakja. Schuka a szláv seuka: csuka szóból ered, Schereban pedig az oláh Serban (eredeti jelentése: „szerbiai”) szóból. (Kniezsa István szóbeli közlése.)

Basch, magnus Neg Schereb.¹²⁴ Viszont maga a Tolmács név a vidéknek eredeti magyar jellegére vall. Vöröstorony, Latorvár, a két Sebes és a közeli Szakadát neve szintén magyar.

Törcs vár és környéke. — Törcs várat 1377-ben a brassóiak építették, mint „új várat” a Dietrichstein nevű sziklára. De nem valószínű a szász történétíróknak az a megállapítása, hogy a vár helyén nem kellett ezelőtt régi várnak is állnia.¹²⁵ Ha nem így lett volna, az oklevél nem használta volna a „novum castram” kifejezést,¹²⁶ s nem is tehető fel, hogy a fontos határszorost a magyarság őrizet nélkül hagyta volna egészen a XIV. század végéig. Bizonyos, hogy az oláh vajdaság kialakulásával Törcs jelentősége emelkedett. Ekkor a régi vár talán már nem tette meg a kellő szolgálatot, s ezért építettek oda a brassóiak újat. Törcs is, mint Tolmács, királyi várbirtok volt. Ebből már IV. László eladományozott egyes részeket; 1377-ben a király fenntartotta magának a várnagykinevezés jogát; a királynak a XV. század folyamán is volt birtoka a várban és a hozzátartozó falvakban. — Törcs várhoz, éppen úgy, mint Tolmácshoz, uradalom is tartozott. Ennek falvai voltak a közelében levő Zernyest és Tohán, a Brassó környékén fekvő Hétfala, Bodola, Apáca és Krizba. — IV. László király Bodola és Tohán sive Olahteluky helységeket Simon fia Miklós brassói comeseknek adományozta.¹²⁷ A XIII. század végén Brassói Jakab drági nemes erősíteti meg magát ennek birtokában.¹²⁸ 1367-ben Brassói Jakab drági nemes Bodola, Tohán és Zernyest örökös ura.¹²⁹ Így lehet, hogy a család már IV. László idejében megkapta Zernyestet is. 1373-ban Miklós Csanádi püspök és unokaöccse, Rudolf fia Mátyás kap a 3 faluban birtokot a királytól. 1395-ben a király az eredetileg Törcs várhoz tartozó Tohán és Zernyest egy részét Tamás brassói plébánosnak, János, Jakab, Krisztián, Antal és Peketehalmi Miklósnak adta azzal a feltétellel, hogy ők és utódaik a várnak, vagy várnagyának kötelesek ajándékot adni.¹³⁰ 1398-ban a két falu „in districtu Brassouensi... ad castrum nostrum Terch” megjelöléssel található a királyi oklevélben.¹³¹ 1413-ban Tamás brassói plébános és Sándor Antal a brassói Krisztus teste confraternitasnak adják Thucha és Zirna (Tohán és Zernyest) felét.¹³² 1414-ben a két falu Fehér megyében tűnik fel.¹³³ 1427-ben a két falut felosztották: 1. a király és Törcs vár,

¹²⁴ ZW. II. 1170.

¹²⁵ E. Jekelius: Das Durzenland, IV. k. 89—90. I. Franz Schuster.

¹²⁶ ZW. II. 1085.

¹²⁷ 1295: Erd. M. Suki-cs. It. U—X. 1—24.

¹²⁸ TJ. o.

¹²⁹ ZW. II. 884.

¹³⁰ Erd. M. Csikszentdomonkosi Sándor It.

¹³¹ ZW. III. 1410.

¹³² ZW. III. 1714.

¹³³ ZW. III. 1738.

2. Péter brassói bíró, 3. a brassói Mária-templom Krisztus teste confraternitasa között. Ekkor is Fehér megyében és a brassói kerületben szerepelnek.¹³⁴ 1466-ban Mátyás király is birtokot adományoz az illető egyháznak.¹³⁵ — Törcshöz tartozott az előbbi 3 falun kívül a Hétfalu is: Szentmihályfalva később Csernátfalva, Hosszúfalva, Bácsfalva, Türkös, Zajzon, Tatrang, Zlanfalva és Pürkerec. Ezek 1366-ban tűnnek fel, ekkor a király elrendeli, hogy Ztanislaus comest vezessék be az általa neki adott, királyi adományozás és joghatóság alá tartozó Huzyufalu, Gharnadfalua, Turchfalua és Zlanfalua birtokába a Temes és a Tartlaut (Tatrang-patak) folyók között, „in provincia Brassoviensi”.¹³⁶ 1444-ben Bölöni Forró Simon és Balázs, és Szentgyörgyi Forró László fia, Székely János kapják meg az „in districtu Barta et comitatu Albensi” fekvő Bácsfalva és Szentmihályfalva, más néven Csernátfalva nevű helységeket.¹³⁷ 1460-ban Mátyás király a Fehér megyében és a barcasági kerületben fekvő Bachfalva, Zentmihalfalva alio nomine Tharnatfalva, Therkes alio nomine Temes, Hozzywفالuw et Apacije falvakat fele részben néhai Bölöni Forró Péter fiának, Simonnak és általa fiainak, György, Miklós, Mihály, László és Jánosnak, másik fele részben pedig Szentgyörgyi Forró Mihály fiának s általa testvéreinek, akik ezeket már előbb is törvényesen birtokolták, új adomány címen odaadja.¹³⁸ — Zajzen (Zajzon) 1367-ben tűnik fel, ekkor brassói Jakab drági nemes kapja meg.¹³⁹ 1373-ban Lajos király Miklós csanádi püspöknek és unokaöccsének, Rudolf fia Mátyásnak adományozta Törcs, Tohán és Zernyest negyedrésszével együtt.¹⁴⁰ Hogy a Hétfalu Törcs vár uradalmának része volt, azt több adat bizonyítja. 1367-ben és 73-ban ugyanaz a birtokos kap birtokrészt Zajzonban, aki a kétségtelenül Törcshöz tartozó Bodola, Tohán és Zernyestben is. 1456-ban a király megparancsolja a székely ispánoknak és alispánoknak, hogy Szentmihályfalva, Nagyfalva, Türkös és Bácsfalva tizedeit, amelyeket a Szent Mihály tiszteletére épített templomtól elfoglaltak és a törcsvári várnagyoknak adtak, ismét az erdélyi egyháznak szolgáltatassák.¹⁴¹ 1503—26 között pedig Badschfalw, Torkess, Scharnat, Langendorff, Seysson, Tatrangh, Purkeretz falvak, mint „villae castro servientes” szerepelnek Törcs vár várnagyainak számadásai-ban.¹⁴² A falvak a várnak termény és pénzadóval adóztak.

¹³⁴ Erd. M. Csikszentdomonkosi Sándor lt.

¹³⁵ Ek. 724.

¹³⁶ DI 29.166.

¹³⁷ DI 29.252.

¹³⁸ SZ. O. I. 184.

¹³⁹ ZW. II. 884.

¹⁴⁰ ZW. II. 1010.

¹⁴¹ SZ. O. I. 172.

¹⁴² Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt in Siebenbürgen. I. k.

A Hétfalun kívül még Apáca és Krizba is a várnak szolgáló falu volt. — Törcsvárat és környékét, amely tehát a brassói, barcasági kerületben és Fehér megyében feküdt, II. Ulászló Brassó városának adományozta. — A törcsi uradalom területén is vegyes magyar, szász és oláh volt a lakosság. Törcs más neve Hosszúmező volt: 1447: possessionem regalem Therz alio nomine Hwzwmzew in terra Barcza,¹⁴³ s a Hétfalu falvainak oláh neve Pürkerec kivételével a magyar alakból való fordítás. A magyarokon és a barcasági szászságon kívül, amint Pürkerec¹⁴⁴ és Oláhtelek (Tohán) neve mutatja, oláhok is éltek itt.

A régi Szék földön keletkezett falvak: Árapatak, Hidvég, Zsombor, Gerebencz, Erősd. — 1252-ben Vincencius comes, a sepsii székely Akadas fia (filius Akadas Siculus de Sebus) kérte a királytól Zek földjét, amely egykor Fulkun szászé volt, de a tatárok pusztítása folytán kiürült, s „inter terras Olachorum de Kyrch, Saxonum de Barasu et terras Siculorum de Sebus” fekszik. Határa keletről a Vecul hegytől indul ki, elmegy az Oltig, majd északra fordul s onnan visszatér kiindulási pontjához.¹⁴⁵ Szabó Károly magyarázata szerint a Vecul hogy azonos a Sepszi székely szék határán fekvő Veczel hegygyei. 1349-ben Lajos király elrendeli, hogy a gyulafehérvári káptalan járja körül Hidvégi Jakab mester, testvérei és rokonai számára Hidvég, Árapatak, Zsombor, Gerebencz határait.¹⁴⁶ A határjelek megegyeznek Szék föld 1252.-i határaival, csak most bővebb és pontosabb a leírás: a terület határában volt az Olt mellett a Vechul hegy, továbbá: Kuzepberch, Debrefew, Houad, Corlathpotaka; Zoltangypew; Barcza felől az Olt a közös határ.¹⁴⁷ Szék földnek és e falvak területének azonoságát még jobban megerősíti az 1367.-i oklevél: ebben Lajos király elrendeli, hogy adják vissza Benchench (az 1252.-i Vincencius) unokáinak Hidvég és Árapatak földjét.¹⁴⁸ De legvilágosabban beszél ennek a területnek fejlődéséről egy 1479.-i oklevél. Ebben Vingárti Geréb Péter erdélyi vajda és székely ispán új ítéletet hoz abban a megújított perben, amelyet a magtalanul elhalt Hidvégi Becze fehérmegyei hidvégi öröksége miatt Nagybölöni Forró Mihály, Miklós, János és Balázs viseltek Hidvégi Nemes Mihály ellen. Hidvégi Mihályt Magyar Balázs egykori vajda már 1477-ben beiktattatta ebbe az örökségbe, mivel IV. Bélának Hidvégi Mihály által felmutatott oklevele úgy rendelkezik, hogy Szék földjét, amelynek területén Hidvég és Árapatak fekszenek, első szerzőjének, Vincének, csak férfi-

¹⁴³ DI 29.261.

¹⁴⁴ Pürkerec neve oláh eredetű. (Kniezsa István szíves szóbeli közlése.)

¹⁴⁵ SZ. O. I. 9.

¹⁴⁶ SZ. O. I. 53.

¹⁴⁷ SZ. O. I. 54.

¹⁴⁸ DI 29.169.

ága örökölheti; Hidvégi Mihály ezen az ágon utóda Vincének, míg a nagyböloni Forrók csak leányágon.¹⁴⁹ — Ezek szerint a régi Szék föld területén egy évszázad alatt négy falu alakult: Árapatak, Hidvég, Zsombor és Gerebencz.¹⁵⁰ A négy falu közül Árapatak és Hidvég keletkezett először. Ezeknek 1332-ben templomuk is volt.¹⁵¹ Hidvég templomának védőszentje a korai századokban védőszentnek választott szent Miklós.¹⁵² Zsombor és Gerebencz ma már nincs meg, de a határjárás szerint a mai Nyárospatak és Lüget területén helyezhetők el: az 1349-ben egyik határjelként említett Korlátpatak Lüget fölött ömlik az Oltba. 1479-ben tűnik fel a Mikó-család birtokában „possessio Ereusd (Erösd) in territorio possessionis Arapataka noviter populis decorata.” Erösd tehát Árapatakának a XV. sz.-ban való továbbtelepülése. — Lehet, hogy ez a terület eredetileg királyi birtok volt; vagy Sepsi székely székhez tartozott, mert onnan való székelyek több ízben hatalmaskodással próbálták azt magukhoz ragadni. Az 1349.-i határjárás is a székelyek ellenében történt, s utána Csene, Balázs és Péter Sepsi-széki székelyek e szék nevében tiltakozást jelentettek be.¹⁵³ 1359-ben Lajos király megparancsolja „universis Siculis de Sebusy”, hogy a négy falut adják vissza a hidvégi nemeseknek.¹⁵⁴ 1367-ben szintén ezekkel adhatja vissza a király az elfoglalt területeket Benchench unokáinak. — Az 1439.-i oklevél ezt a területet Küküllő megyében említi, de 1475-ben Fehér megyében szerepel,¹⁵⁵ az újkorban pedig Felsőfehérben. Az 1252.-i oklevél is úgy írja le, mint amely szász, székely és oláh területek között fekszik, tehát egyikhez sem tartozik. — Az itt birtokos nemesi család s az előforduló helynevek magyarok; a fent közöltek kiegészíthetők az 1349-ben Zsombor és Gerebencz határában levő Bezedmezew rét, toberch, Bydusheg, Somborfew, Gerebenschew és Zaldobospatakfew helynevekkel. Maga a Gerebencz név szláv eredetű.

Sepsi-szék érdekkörébe tartozott a két Rákos, Alsó- és Felsőrákos is. Előbbi az Olt, utóbbi ettől keletre a Rákos-patak mentén fekszik. 1421-ben Sepsi-Bacsoni Sándor mester és vérrokona Sepsi-Baróti Lukács Felső- és Alsórákos őket illető harmadrészét, amely pusztákat sepsi-széki őseik hajdan az itt élő besenyők elpusztulása után kaptak királyi adományul, Farnasi Veres Mártonnak 30 márkáért eladták.¹⁵⁶ Valószínűnek látszik Szabó Károlynak az a magya-

¹⁴⁹ Mária Terézia-kori hitelesített átiratban I. a Nemes grófok cs. lt. az Erd. M.-ban és SZ. O. 225.

¹⁵⁰ Gerebencz szláv eredetű név. (Kniezsa István sz. szóbeli közlése.)

¹⁵¹ MV. 106.

¹⁵² 1373: ZW. II. 1006.

¹⁵³ SZ. O. I. 54.

¹⁵⁴ ZW. II. 752.

¹⁵⁵ DI 36.406., p. 53.

¹⁵⁶ SZ. O. 115.

rázata, hogy a besenyők a tatárjárás idején pusztultak ki. — 1461-ben a király Boldogasszonyfalvai János fia Mihálynak visszaadja a fehérmegyei Danel Rakws felét, ahol ősei voltak a birtokosok, de most Rakws-i Simon foglalta el.¹⁵⁷

Bálványos vár és a hozzá tartozó falvak: Feselnek, Szárazpatak, Altorja, Feltorja, Karatna, Volál. — Ezek a Kászon és a Bálványos-patakok mentén található helységek ma Háromszék megye északi részén fekszenek.

Az első róluk szóló adat 1311-ből való. Ekkor Kyzdy (Kézdi) Olcij fia Balázs többek közt Zarazpatak nevű földjét is testvéreinek, Apor fia János fiainak, István, Miklós, Demeter és Péternek hagyományozta.¹⁵⁸ A falvakban az egész középkoron át Apor leszármazói, a több ágra szakadó Apor-család birtokos.¹⁵⁹ 1479-ben egy birtokper alkalmával itt főleg az Apor-család tagjainak jelenlétében kell vizsgálatot tartani, tehát nagy számban élhettek itt.¹⁶⁰ 1522-ben is az Apor-család tagjai osztozkodnak itt egymással, egyik dűlőnév: Apor aroka.¹⁶¹ A XVI. század elején kölcsönös megegyezés alapján az Erdélyi-család kerül ide.¹⁶² — Bálványos vár és környéke feltűnése idején Kézdi székely székhez tartozik, birtokosai is innen való székelyek. 1311, 1349: Pysulnuk in terra Kyzdy Siculorum habita. A XV. századtól kezdve szerepel Fehér megyében: 1479-ben Thorya (Feltorja), 1487-ben pedig Alsthorja fordul elő a megyében, s peres ügyük is a vajda bírósága előtt folyik, a vajdai emberek pedig mind a későbbi Alsófehér megye területéről valók.¹⁶³ A falvak Bálványos vár tartozékai; kezdetben valószínűleg ez is királyi vár volt. A XIV. században ugyanis Zsigmond király adományozta az Apor-családnak. (Valószínűleg új adomány címén.) Pesselnek és Szárazpatak közül bizonyára a templomos Pesselnek a régiebb,¹⁶⁴ Feltorja és Altorja közül pedig Altorja. A XIV. sz. elején mindkettőnek van temploma,¹⁶⁵ de mivel 1479-ben Thorja (Feltorja) ügyében Zenthmiklos Thorya-ról való Pál hiteles ember, így a korai védőszentjéről elnevezett Alsótorja a régiebb a két falu közül. A falvak lakosságáról is szól néhány adat. Szárazpatakon 1324-ben az Aporok fennhatósága alatt rutének éltek, 10 ház, 14 curia és 85 mansio terü-

¹⁵⁷ Erd. M. Csaszneki gr. Eszterházy-cs. lt.

¹⁵⁸ SZ. O. I. 33.

¹⁵⁹ L. többszöri osztozkodásukat 1324: DI 30.612, 1349: ZW. II. 67, 1360: Ek. 164.

¹⁶⁰ SZ. O. I. 231.

¹⁶¹ DI 28.700.

¹⁶² Teleki II. 263., 1503-ban.

¹⁶³ SZ. O. IV. 11.

¹⁶⁴ Beke: Az erdélyi egyházmegye képe a XIV. század elején. A kézdi főesperesség.

¹⁶⁵ U. o.

letén.¹⁶⁶ A ruténokon kívül természetesen magyarok is laktak a falvakban, ezt a magyar helyneveken kívül a Kwoltar és Apor Aroka dűlőnevek mutatják.¹⁶⁷

Ezekon a csoportokon kívül az Olt mentén még néhány szorosabban egyikhez sem csatolható falu is Fehér megyéhez tartozott, ezek: Rakovicza, Galac, Királyhalma, Sárkány, Longodár, Nyén és Márkos.

Rakovicza Tolmácstól keletre fekszik. 1450-ben a Vizaknai-család kéri bevezetését a fehérmegyei Hortobagh és Rakowicza birtokokba.¹⁶⁸ 1494-ben, Újfalui Geréb Miklós halála után, Rakowicza birtok Gáltói Tamás, Újfalui Geréb Pál és Pókafalvi János birtoka lett.¹⁶⁹

A Fogaras közelében, az Olt mentén fekvő Galac és Királyhalma 1396-ban tűnik fel. Ekkor Kyzdi (Kézdi) Sándor kéri ide bevezetését.¹⁷⁰ 1432-ben a két, most már fehérmegyei falu Zakadeky Miklós birtoka.¹⁷¹ 1507-ben Koppányi Péter királyi részét Komárczi Mayládnak zálogosította el.¹⁷² 1507-ben Turcsányi András deák galaci részét eladta szakácsi Torkos István fogarasi porkolábnak.¹⁷³

Longodár a Kozd-pataktól délre fekszik. 1453-ban a magtalanul elhalt Nádasdi Salamon fia Mihály fehérmegyei Longodár prediumát Vizaknai Miklós kapta meg a királytól.¹⁷⁴ 1495-ben a többi Vizaknai-birtokkal együtt ez is az erdélyi egyházra száll.¹⁷⁵

Sárkány 1372-ben „in terra Fugaras” fekszik.¹⁷⁶ 1235-ben papjai Gerlaeus és Hermannus.¹⁷⁷ 1372-ben László, Oláhország vajdája Dobokai Lászlónak ad itt (Seherkkengen) birtokot, mint „dux novae plantationis terrae Fugaras”. 1471-ben a király Sarkan (és Mykesdorff) fehérmegyei falvakat Brassói Geréb Györgynek adja.¹⁷⁸

A Bodola közelében fekvő s vele együtt szereplő Nyén és Markos szintén Fehér megye falvai.

¹⁶⁶ A SZ. O. az eredeti oklevélben levő Rutheni-t Bisseni-nek olvassa. Az eredeti oklevél: DI 30.612.; Sz. O. I. 40. Megerősíti a Rutheni olvasatot Kniezsa i. m. 437. l.

¹⁶⁷ DI 1360.

¹⁶⁸ DI 30.819.

¹⁶⁸ DI 29.331.

¹⁷⁰ ZW. III. 1378.

¹⁷¹ DI 29.243.

¹⁷² DI 36.399. p. 177., l.

¹⁷³ DI 36.399., 212. p.

¹⁷⁴ DI 26.399.

¹⁷⁵ DI 30.937.

¹⁷⁶ ZW. II. 987.

¹⁷⁷ ZW. I. 72.

¹⁷⁸ DI 29.302.

Fogaras. Fogaras vidékét Mátyás király 1467-ben Fehér megyéhez csatolta. 1471.-ben a király visszaadja ezt a területet (mint Fehér megye részét) a Vingárti Geréb családnak.¹⁷⁹

Fehér megyének fent leírt szigetei a régi megyének 1775-ben történt kettéosztásakor Felsőfehér megye területét alkották. Ez a századokon át való szívós különállás túlnyomórészt szász környezetüktől arra vall, hogy ezek már ennek a környezetnek kialakulása előtt összefüggő, szerves egészet alkottak, amelyet az új települők falvai megbonthattak, de meg nem szüntethettek. A Nagyküküllőtől délre fekvő szász székek (s talán a székely székek egy része is) az ősi Fehér megye területéből szakadtak ki. Az egyes csoportok keletkezési idejét a környezet ismerete nélkül nem állapíthatjuk meg. Halvány terminus post quem-et szolgáltat mégis Kozdfő földje. Ez legkésőbb a XII. században a fehérvári vár földje volt, mert 1204-ben már mint ilyet ajándékozta el a király. Az ettől kissé nyugatabbra fekvő Almakerek vidéke pedig „a szent Mihály egyház alapítása óta”, tehát mindenestre régi idő, szintén a XI–XII. század óta Fehér megye része. Így az ezektől nyugatabbra, a központhoz közelebb eső területek, pl. a Hideg-patak és a Hortobágy-patak vidéke, sem lehetnek ezeknél későbbi keletkezésűek. Hogy a későbbi Fehér megye falvai sokszor mint szász és székely székekhez tartozók szerepelnek, ennek oka az ezekkel való együttélés; földrajzilag csakugyan ezeknek területén feküdtek, s onnan való birtokosaik és lakosaik is voltak. A környezetben meg is volt a hajlandóság arra, hogy ezeket a szigeteket magához kapcsolja.¹⁸⁰ Néha szász hatóságok intéztek el, természetesen csak szász lakosok esetében, egyes falvakra vonatkozó ügyeket.¹⁸¹ Mégis valamennyi Fehér megye része maradt s annak joghatósága érvényesült felettük. Pl. 1419-ben Tolmács ügyében a vajda jár el, s a központtól legtávolabbra eső Bálványos és környéke ügyét is a vajda s a későbbi Alsófehér területéről való vajdai emberek bonyolították le.¹⁸² A mai Kisküküllő megyében, a Nagyküküllőtől északra fekvő Nadas és Hétur talán nem tartozott eredetileg is Fehér megyéhez, hanem csak birtokosa, a Nádasdi-család kapcsolta azt nagyterjedelmű fehérmegyei birtokához.

A déli határ mentén húzódó fehérmegyei szigetek, Omlás, Tolmács, Törcs, Szék föld, Bálványos és környéke eredetileg királyi birtokok voltak (a két utóbbi kivételével az egész középkor folyamán is azok, s a király csak részeket adomá-

¹⁷⁹ Pesty Frigyes: Az eltűnt régi vármegyék. II. k. 64. l.

¹⁸⁰ Pl. Almakerek 1322., 1340., 1349.; Tolmács 1453.; Törcs II. Ulászló idején; Szék föld 1349. stb.; Felek és Szederjes csatlakozása a szomszédos székely székekhez.

¹⁸¹ Pl. Almakerek; Héjjasfalva 1329.; Tolmács 1383., 1412.

¹⁸² 1487: Sz. O. IV. 11.

nyoz el belőlük) s mint ilyenek, a legközelebb eső megye, Fehér megye hatósága alá kerültek. Omlás Szeben és Szerdahely szék „között” fekszik,¹⁸³ így valószínűleg egyikhez sem tartozott. Szék föld szintén a kerci oláhok, a brassói szászok és a sepsi székelyek földje „között” mindegyiktől független lehetett; annál is inkább, mert később mindkét vidék Fehér megye része. Feltehető, hogy a határ mentén egy vonalban húzódó királyi birtokok, amelyek közt várak is voltak, a védelem céljait szolgálták. Talán már a korai időben, de legkésőbb a XI. században a kornak megfelelő erődítmények létesültek ezeken a fontos határszakaszokon. Környezetükben bizonyára csak gyér lakosság élt; de nem hihető, hogy a magyarság sokáig hagyta volna védelem nélkül a határ átjáróit. Ezt a feltevést erősíti meg az a körülmény is, hogy az erdélyi vajda, a keleti országrész védelmezője, néha a végvárnak tekinthető Fehérvárnak is ispánja volt.¹⁸⁴

A megye keleti részének (a későbbi Felsőfehér-megyének) helységei.

(A kettős karikával jelölt helységeket azért vettük fel a megye e részének térképére, hogy a nagy területen való tájékozódást megkönnyítsük.)

Almakerék. (—, Malmkrog, Malancrav.)

Alsóbólya. (Bolya, Bell, Buia.)

Altörja. (—, —, Turia.)

Apáca. (—, Geist, Apata.)

Arapatak. (—, —, Arpätac.)

Asszuág. Eltűnt falu Bolya szomszédságában.

Bácsfalu. (—, Bazendorf, Bacifaläu.)

Bese. (—, Beschendorf, Beşa.)

Bodola. (—, —, Budila.)

Boycza. (Bojcz, —, Boita.)

Budimbach. (Szibiel, Budenbach, Sibiel.)

Bürkös. (—, Bürgesch, Bârghiş.)

Czenczerfelth. Eltűnt helység; Tolmács vár birtoka volt.

Ecellő. (—, Tetscheln, Aciliu.)

Erósd. (—, —, Ariuşd.)

Felek. (Magyarfelek, Altfaigen, Feleag.)

Fehéregyház. (Szászfehéregyház, Weisskirch, Viscri. (A Kozd patak közelében.)

Fehéregyház. (—, Weisskirch, Ferihaz.) (Segesvár szomszédságában.)

Felsőbolya. Eltűnt falu Bolya szomszédságában.

Feltörja. (—, —, —)

Fogaras. (—, Fogarasch, Făgărasch.)

Föczentelke. (Földszin, Felzendorf, Felța.)

Galac. (—, —, Galați.)

¹⁸³ 1383: ZW. II. 1183.

¹⁸⁴ L. I. rész. I. f.

- Galusdorph.** (Gális, —, Gales.)
- Gerebenc.** Eltűnt falu Árapataka és Hídvég szomszédságában.
- Gezés.** (Alsógezés, Untergesäss, Ghijasa-de-jos.)
- Gorozdorph.** (Szelistye, Grossdorf, Săliște.)
- Graphendorf.** — Omlás környékén feküdt.
- Hamuspatak.** Eltűnt helység (Szász) Fehéregyház szomszédságában.
- Héjjasfalva.** (—, Teufelsdorf, Haşfalau.)
- Hétur.** (—, Marienburg, Hetur.)
- Hidegvíz.** (—, Kaltwasser, Călvasăr.)
- Hídvég.** (—, Fürstenburg, Heghig.)
- Hortobágy.** (—, Harbaschdorf, Cornăţal.)
- Hosszúfalva.** (—, Langendorf, Satulung.)
- Ingodály.** (—, Engental, Mighindola.)
- Ivánfalva.** (Oláhivánfalva, Wallaehisch-Eibesdorf, Ighiş-dorful-român.)
- Kakova.** (—, Krebsbach, Cacova.) (Nagydisznód környékén.)
- Kakova.** (—, Krebsdorf, Cacoviţa.) Szászsebes környékén.)
- Kapus.** (Kiskapus, Kleinkopisch, Copşa-mică.)
- Karatna.** (Karatnavolál, I. Volál.)
- Kápolna.** (—, —, Căpâlna.)
- Keresd.** (—, Kreisch, Criş.)
- Királyhalma.** (—, Königsberg, Crihalma.)
- Kissebes.** (Sebeshely, —, Sebeşel.)
- Kistolmács.** (—, Kleintalmeseh, Tălmăcel.)
- Kövesd.** (—, Kabisch, Coveş.)
- Cripzbach.** Omlás vár környékén feküdt.
- Krizba.** (—, Kriss-(Krebs)bach, Crizbav.)
- villa Latina.** (Dombas, Wallendorf, Valendorf.)
- Latorvár.** Tolmács vár vidékén feküdt.
- Longodár.** (—, Langenthal, Dăioşara.)
- Márkos.** (—, —, Marcoş.)
- Mártonfalva.** (—, Martinsdorf, Metişdorf.)
- Moha.** (—, Mückendorf, Mucundorf.)
- Mihályfalva.** (—, Michelsdorf, Boarta.)
- Nádas.** (Szásznádas, Nadasch, Nadesul-săşesc.)
- Nagyfalva.** Péterfalva szomszédságában a Sebes partján feküdt.
- Negfalva.** A Kissebeshez tartozó négy oláh falu egyike.
- Nyén.** (— v. Keresztvár, Kreuzburg, Teliu.)
- Omlás.** (—, Hamlesch, Amnaş.)
- Oplid.** Eltűnt falu (Szász)Fehéregyház környékén.
- Peselnek.** (—, —, —)
- Péterfalva.** (—, Petersdorf, Petrifalau.) (Szászsebes közelében.)
- Péterfalva.** (—, Petersdorf, Petişdorf.) (Hidegvíz közelében.)
- Plopy.** Tolmács vár környékén tűnik fel.
- Porcesd.** (—, —, Porceşti.)
- Pürkerec.** (—, Pürkeressen, Purcăreni.)
- Rakovicza.** (—, —, Racoviţa.)
- Rewka.** Tolmács környékén feküdt.
- Répfalva.** Eltűnt falu a Hideg-patak mellett fekvő Péterfalva szomszédságában.
- Réten.** (—, Retischdorf, Retişdorf.)

Rudály. (—, Rautal, Roandela.)
Saldorf. (—, Schaldorf, Şaldorf.)
Salko. (—, Schalko, Şelcäu.)
Sárkány. (Schirkanjen, Şercaia.)
Sárpatak. (—, Scharpendorf, Şarpotoc.)
Sebes. (Felsősebes, Oberschebesch, Sebesul-de-jos.)
Sebes. (Felsősebes, Oberschebesch, Sebesul-de-sus.)
Slavendorf. A Kissebeshez tartozó négy oláh falu egyike.
Stino. (Isztina, Walachisch-Stein, Ştenea.)
Szárzypatak. (—, —, —)
Szederjes. (—, —, —)
Szentmihályfalva. (Csernátfalva, Zernendorf, Cernatu.)
Tatrag. (—, —, Tarlungeni.)
Tohán. (Ótohán, Alttohan, Tohanul-vechin.)
Tolmács. (Nagytolmács, Talmesch, Tălmaciu.)
Törcs. (Törcsvár, Törzburg, Bran.)
Türkös. (—, Türkeschdorf, Turches.)
Újfalva. (Szászújfalva, Neudorf, Noul-săsesc.)
Vecsérd. (—, —, Vecerd)
Vesszód. (—, Ziedt, Vesaud.)
Volál. (Karatnavolál, —, Volal.)
Zajzon. (—, Zeizendorf, Zizin.)
Zernyest. (—, —, Zărnesti.)
Zlanfalva. (—, —, —)
Zoltán. (—, Zoltendorf, Zoltan.)
Zsombor. Eltűnt falu. Árapataka és Hídvég szomszédságában.